

Reinhard Braun

Re-artikulacija krajine

Bili so tisti, ki so kot polbogovi potovali po svetu, nič več v iskanju začimb ali zlata, temveč zato, da bi se izpolnila obljuba: dokončna preobrazba ljudi in Zemlje v najbolj plastično in neskončno uporabno snov, kar jih poznamo. Ves svet je nenadoma postal surovina. To je bila dokončna ekstaza, zadovoljitev vseh naših želja. — Eric Vuillard (1)

Te ekološke motnje imenujem pokrajine duhov: poškodovane pokrajine, v katerih sledi zanikanega nasilja prežijo na robu vidnega in ki jih je zdaj mogoče brati, da bi oživili pozabljene zgodovine in si naslikali možnosti alternativnih prihodnosti. — Anne McClintock (2)

Od začetka sodobnega časa kot projekta imperialne ekspanzije in rasti ter nebrzdanega "napredka" je bila tudi krajina skoraj popolnoma *artikulirana*: estetsko, kmetijsko, industrijsko, infrastrukturno, gensko-tehnološko, za pridobivanje in izkoriščanje raznoraznih naravnih virov, kot prostor za infrastrukturo, promet, trgovino in potrošnjo ter njihove odpadke in uničujoče posledice za naravo in okolje; pa tudi za turistično industrijo z njej lastnimi posegi v pokrajino. Krajina je dandanes zaznamovana predvsem s pojmi, pomeni in politikami, ki so tesno povezani z različnimi gospodarskimi panogami, predvsem pa s prisvajanjem, rastjo in širjenjem: je dozdevno neskončno uporabna snov.

Artikulirati tu pomeni povezati določen pomen z določeno prakso, ki gre z roko v roki z določenim pojmovanjem resničnosti in se utrjuje z ustreznimi politikami (3). Eno seveda vodi k drugemu – na primer povečana poraba energije k novim elektrarnam (in vrnitvi jedrske energije) in nadaljnjemu uničevanju narave, povečan obseg prometa k širitvi cestnega omrežja, vse bolj intenzivno in z genskim inženiringom podprto kmetijstvo k proizvodnji izvoznih presežkov in nizkim cenam hrane, novi infrastrukturni projekti k povečani rabi zemljišč, ohranjanje individualne mobilnosti k njeni elektrifikaciji (in ne k njenemu zmanjšanju). *Veriga artikulacij* med določenimi življenjskimi slogi ter njihovimi družbenimi in političnimi izrazi in oblikami v bistvu ostaja enaka: predvsem s tehnološkim napredkom se domnevno utrjuje družbeno vedenje ("blaginja"), ki ga politika dodatno podpira s subvencijami in zakonodajo. Predpostavke teh *iztrošniških artikulacij* še naprej ostajajo vedno večji produktivnost, donos, rast, napredek in potrošnja. Sistemske spremembe, ki jih okoljski aktivisti:ke že od samega začetka zahtevajo kot temelj za okrevanje svetovnega podnebja, so še vedno daleč v prihodnosti. »Ne samo, da so mesta že celo stoletje zasnovana za avtomobilski promet, tudi celoten model družbene in politične organizacije v zahodnih demokracijah je ukoreninjen v porabi fosilnih goriv.« (4) Okoli nafte kot primarnega fosilnega goriva 20. stoletja se je po svetu razvijala in gradila najboljšežnejša infrastruktura vseh časov, ki zajema vse od črpanja in rafiniranja surove nafte do distribucije in porabe njenih derivatov, to pa je povezano z različnimi vrstami infrastrukture – industrijsko, prometno in mestno – in troši naravne vire. Vse to se dogaja v krajinah in jih spreminja do te mere, da jih pogosto ne prepoznamo več kot take ali jih ne moremo več prepoznati kot take.

Ekstraktivizem je neposredno povezan tudi s pojmom žrtvenih območij – krajev, ki za tiste, ki jih izkoriščajo, nekako ne štejejo in jih je zato mogoče zastrupiti, izsušiti ali kako

drugače uničiti v imenu domnevnega višjega smisla gospodarskega napredka. Ta strupena ideja je bila vedno (...) povezana tudi s pojmom rasne večvrednosti, saj so za žrtvena območja nujno potrebni ljudje in kulture, ki štejejo tako malo, da si zaslužijo biti žrtvovani. — Naomi Klein (5)

S tovrstno delitvijo proizvodnje in porabe je tesno povezana tudi finančna in politična moč, kar je bilo zelo očitno leta 2023 na podnebni konferenci COP28 v Dubaju v Združenih arabskih emiratih, peti največji proizvajalki nafte na svetu. Predsedujoči konference, minister za industrijo in napredno tehnologijo (sic!) Združenih arabskih emiratov, je hkrati tudi generalni direktor državne naftne družbe ADNOC, zato ni bilo presenetljivo, da je bila načrtovana postopna *opustitev* fosilnih goriv v zaključnem poročilu konference nadomeščena z besedo *zmanjšanje*. Nafta še naprej ostaja v središču industrije, trgovine, kmetijstva, turizma, kozmetike in gradbeništva, zato lahko upravičeno trdimo, da je velika večina skupnosti kot tudi njihovih vplivov na okolje in pokrajino še vedno *artikuliranih* z nafto:

(...) posledice demokratičnega modela oskrbe z energijo, ki se je razvil v devetnajstem stoletju v Angliji. Tam so bile zaradi proizvodnje energije obsežne površine uničene ter podvržene nasilju, procesom degradacije in prekomerni onesnaženosti (...). — Fábio Zuker (6)

Rezultat takšnih primarno *potrošniških in iztrošniških* artikulacij so nemirne, vse bolj oporečne, izčrpane, iznakažene ali celo dramatične pokrajine (7), pokrajine duhov oziroma pokrajine katastrof – kot se je leta 2023 pokazalo v požarih od Kanade do Sibirije, Grčije in Turčije, v poplavah v Italiji, Libiji in Bangladešu ter pri skrb vzbujajočem taljenju ledenikov in polarnega ledu. W. J. T. Mitchell je že leta 1994 uporabil izraz *to landscape* (8), torej oblikovanje oziroma *produkcija* krajine na podlagi medsebojnega učinkovanja naravnih danosti in človekovega načina življenja. To je torej še vedno podvrženo paradigmam potrošnje, izkoriščanja, prisvajanja in nadzora – in to na globalni ravni. Pokrajina je artikulirana predvsem kot proizvodno sredstvo:

Pokrajina sama je prisiljena opravljati delo, njeno učinkovitost pa spremljamo, merimo in ocenjujemo, kvantificiramo in finančno vrednotimo v obliki ogljičnih izravnjav, ekosistemskih storitev, biotske raznovrstnosti in drugih politik za blažitev podnebnih sprememb. — FICTLIS (9)

Korporacije in države si vse bolj mrzlično prizadevajo najti zemljišča in pokrajine za izravnavo ogljičnega odtisa, zato to dandanes dobiva razsežnosti nekdanjih kolonialnih zasegov zemlje (10). Obvladovanje pokrajin in njihova končna gospodarska raba torej še naprej potekata v političnih okvirih, ki ohranjajo nekdanja kolonialna razmerja moči: »Kolonialna zabloda o popolni prevladi nad naravo je že od samega začetka neločljivo prepletena z zablodo o popolni prevladi nad človeškimi telesi.« (11) Vse od leta 1471, ko so Portugalci prvič dosegli tako imenovano Zlato obalo v zahodni Afriki, izkoriščanje pokrajin torej ni bilo omejeno na naravne vire, temveč je vključevalo tudi izkoriščanje ljudi, ki so deželo naseljevali. (12)

»Film [*Night Fishing with Ancestors*, Karrabing Film Collective, opomba avtorja] raziskuje, kakšen bi bil lahko drugačen potek zgodovine, če Evropejci:ke nikoli ne bi

zavzeli: e našega ozemlja in bi si avstralsko avtohtono prebivalstvo še naprej izmenjevalo hrano, zgodbe in druge stvari z Makasarji z južnega Sulavezija. Mislimo, da bi bilo lahko čudovito. Žal pa so Evropejci: ke prišli: e in še vedno prihajajo, ena katastrofa za drugo. Že ob sami misli na to gredo človeku lasje pokonci.« (13)

Vse več različnih javnosti se ukvarja z razpravami o podnebnih spremembah in prihajajoči ali že obstoječi podnebni katastrofi – v angleščini se je za to uveljavil izraz *climate breakdown*. V tem diskurzu so v ospredju pojmi, kot so globalno segrevanje, segrevanje oceanov, emisije toplogrednih plinov, taljenje polarnega ledu, krčenje deževnih gozdov, temperaturni rekordi, prostorsko načrtovanje, pozidanost in drugi. Nenavadna pa je odsotnost pojma *krajina*. Navsezadnje so številni posegi v okolje tisti, ki ustvarijo to, kar pojmuje kot krajino. Ta izraz se nanaša na nekaj, kar nastane v nerazdružljivem prepletu gospodarskih in družbenih, pa tudi simbolnih in estetskih praks. Krajina je povezana tudi z identitetami, pokrajinskimi in nacionalnimi stereotipi, kulturnimi in družbenimi predstavami, skratka *artikulacijami*, zaradi katerih pokrajina ni le ekološki, temveč tudi politični projekt. Toda kako danes govorimo o krajini? Kako opisati njene spremembe?

Razstava *Landschaft re-artikulieren / Re-artikulacija krajine* zavzema stališče, da je treba politično vlogo krajine na novo določiti in izraziti oziroma vzpostaviti politični diskurz, zlasti glede na osrednjo vlogo, ki jo imajo ne-človeški dejavniki pri *stvarjenju* in ohranjanju krajine. Pokrajina je predstavljena kot posebna *struktura*, v kateri vsi različni akterji: ke – na tleh in v tleh, v vodi, v zraku – ohranjajo svojo sposobnost delovanja v okviru *pridelovanja* krajine, ne da bi bila ta podvržena nadzoru nekega – običajno ekonomskega – načela:

Ko v ospredje postavimo zamisel o skrbnosti, ta že sama po sebi uteleša zamisli o popravljanju, gradnji, izdelavi in vsem drugem, kar je potrebno, da skrbimo za določeno stvar, osebo, drevo, žuželko, ptico, žival, nas, njih, vse. — Superflux (14)

V tem smislu bi lahko pokrajino ponovno pojmovali kot nekaj drugega kot zgolj in samo *vir*: kot (nepredvidljiv) mozaik posegov, srečanj in dogodkov, ki so povezani s sestavo tal, minerali, živalskim in rastlinskim svetom, vremenom in podnebjem, pa tudi z ljudmi in z zgodovinami vseh zgoraj naštetih akterjev.

Strukture so odprte skupine. Ta izraz nam omogoča, da se prevprašamo o družbenih učinkih, ne da bi jih predpostavljali. [...] Strukture ne le združujejo različne načine življenja, [...] temveč jih tudi ustvarjajo. [...] Če je zgodovina brez napredka nedoločljiva in gre v mnoge smeri, nam lahko torej strukture pokažejo svoje imanentne možnosti? — Anna Lowenhaupt Tsing (15)

Krajine imajo lahko imanentne možnosti, ki pa se v okviru dogme industrijsko-tehnološke proizvodne logike sploh ne morejo pokazati. Ta logika jih ne more *artikulirati*, ne more jih povezati s pomenom, načinom življenja ali družbenimi in kulturnimi normami. Re-artikulacija krajine bi torej lahko pomenila tudi sprostitvev krajine kot strukture ali celo osvoboditev krajine, da bi

[...] sprostili tisto, kar je bilo na tem svetu, ki ga je skozi stoletja oblikoval učinkovit konstruktivizem, ujeto, potlačeno ali neupravičeno povezano. Razgradnja sveta torej ne bi pomenila, da ga naredimo bolj človeškega (to se je že poskušalo in se imenuje antropocen), temveč bi ne-človeškemu omogočili obstoj kot nekaj, kar ne zahteva biti konstruirano, kar ne zahteva biti, kar ne prosi, da bi bilo povezano ali celo opolnomočeno. — Frédéric Neyrat (16)

Jezik, v katerem govorimo o krajini, je treba ponovno izumiti; razširiti in na novo napisati je treba besedila, s katerim jo pišemo, pa tudi logike reprezentacije, s katerimi jo prikazujemo, in načine življenja, zaradi katerih se z njo postavljamo v *takšne* in ne *drugačne* odnose.

Umetniki: ce se na razstavi ukvarjajo – v posameznih primerih z zelo obsežnimi raziskavami – z različnimi vidiki obstoječih oznak pokrajine: promet, industrijsko kmetijstvo in naftna industrija, z uničujočim pridobivanjem surovin v ekološko občutljivih krajinah, s propadom sodobnega zaupanja v napredek, uničevanjem krajin zaradi nebrzdane širitve mest, pa tudi z vlogo krajin v vojni in nasilju ter s sledmi, ki jih to pusti na krajini.

Pri tem se izkaže, da je hrana lahko tudi vojno orožje. Lahko bi jo opisali kot *primitivni izstrelek*. Kot taka je tudi del vse večje absurdnosti vojne in zaznamuje vseprisotno politiko globalne militarizacije, ki danes vpliva na vse več vidikov vsakdanjega življenja. Razstava postavlja na ogled tudi dokaze o množičnih tehnoloških posegih v naravne sisteme zaradi človekovega delovanja, kar ima za posledico spremembe v kamninski plasti in nove elemente v periodnem sistemu (oz. umetne kristale). (Anca Benera in Arnold Estefán)

Statistični podatki na razstavi predstavljajo tesno povezavo med prometom in identiteto ter posledično opozarjajo na infrastrukturno osvajanje sveta, torej na določeno, skoraj globalno obliko prisvajanja geografskih prostorov in krajin ter dostopa do njihovih virov oziroma do posledic, ki iz tega izhajajo. Prikazani so tudi ljudje, ki niso le dobesedno obtičali pod mostom – obtičali so tudi v utopiji sodobnosti, ki se ni uresničila. Ravno nasprotno. (Josef Dabernig)

Krajina je prikazana kot sprožilec različnih tokov ljudi in kapitala, virov in tehnologij. Zaradi gibanja teh virov so se spremenili in se začeli premikati tudi letni časi. Z beleženjem teh sprememb postanejo razumljive pogosto nevidne resničnosti, ki stojijo v ozadju industrije pridelave hrane kot tudi njeni globalni učinki: »[...] sprememba letnih časov, na katere se ne moremo več zanesti, tako da ne vemo, kdaj sejati in kdaj pobirati pridelke.« (17) (Anastasia Eggers).

(Nekdanja) pustinja postane simbol krajinskega terena, ki je hkrati omejen in onkraj meja, hkrati ločen in izločen, onkraj reda in vsakdanjega življenja, območje zatočišča, upora, izključenosti, strahov in propadanja. Odpadki in razdejanje na slikah so lahko tudi vizualna prisposodba za krajinske in družbene distopije naše sedanjosti, ki jih skušamo sistematizirati, vendar se njihove kaotične strukture vedno znova izmikajo našemu nadzoru. (Stephanie Kiwitt)

Ekvador, ki je bil med letoma 1534 in 1820 španska kolonija, je ena od držav v Južni Ameriki, ki zaradi industrializacije že več kot sto let še posebej trpi zaradi izkoriščanja surovin. V preteklosti zaradi črpanja nafte, danes pa zaradi izkopavanja zlata, srebra in

bakra. Mednarodne korporacije pritiskajo na državo, da bi si zagotovile dostop do teh surovin, čeprav nahajališča ležijo na območju, ki ga je Unesco razglasil za sedmi biosferni rezervat na svetu. V vsakem primeru pa posledice za okolje in kulturno integriteto lokalnih skupnosti najbolj prizadenejo same skupnosti. (Oliver Ressler) V seriji fotografij nevpadljivih avtobusnih postajališč kot nekakšnega *neskončnega stebra* (po Constantinu Brâncușiju) postane umetniško delo nekakšna družbena praksa, fotografska serija pa nekakšen *film ceste*, ki potovanje prej spremlja in označuje kot dokumentira. Potovanje vodi skozi severno Poljsko, po območju blizu Mazurskih jezer, zgodovinsko gledano po južnem delu nekdanje Vzhodne Prusije – zgodovinsko sporne pokrajine, morda tudi ene od *kontaminiranih pokrajin*, o katerih govori Martin Pollack? Ali lahko zato postajališča beremo tudi kot *spomenike*, ki pričajo o kontaminaciji? Za kakšno kontaminacijo bi lahko šlo? (Hans Schabus)

Glede na sprepletenost budističnega molilnega mlinčka z značilnimi sodčki naftne industrije (in nekaterimi njenimi najbolj znanimi "blagovnimi znamkami") se lahko vprašamo, kakšno pot do razsvetljenja bi lahko našli v vseh teh milijardnih korporacijah; ali zakaj jim je bilo omogočeno, da so si prisvojile skoraj vse fosilne vire na svetu. Kot mnogi drugi tudi Frédéric Neyrat ta proces opisuje z izrazom *kapitalocen*: »proces 'prisvajanja', s katerim narava postane čisti proizvodni dejavnik v službi kapitala.« (18) Torej tudi narava in z njo neštete pokrajine delujejo v prid kapitalizmu in se skozenj artikulirajo. Katera druga oblika artikulacije bi bila za nas še lahko sprejemljiva? (Lucie Stahl)

Za krajine so značilni tudi etnični konflikti, nasilje in travme, ki pa jih le v primeru simbolnega nacionalnega pomena obeležujemo s spomeniki in jih tako ohranjamo v spominu. Velika večina območij nasilja ima danes podobo nedolžnih ali celo zanemarjenih in skritih krajin, čeprav so v resnici *patološke krajine* (19), v katerih še danes ležijo zakopana neidentificirana človeška trupla. Zato »si moramo vedno zastaviti vprašanje: ali ta pokrajina kaj skriva?« (20) Kako lahko te zgodovinske duhove, ki naseljujejo pokrajino, najdemo in poimenujemo? (Sandra Vitaljić)

Umetniki:ce na razstavi pa se ukvarjajo *tudi* z vprašanji možne alternativne preteklosti in prihodnosti, s komaj opaznimi oazami narave sredi urbanih prostorov, predvsem pa s *krajino* v pokrajini in njeno povezavo s predniki: »Potopljene [tj. zatrte, zanemarjene, zlasti avtohtone, op. avtorja] perspektive in ontologije iščejo legitimnost in priznanje drugje, namesto da bi se zanašale na ozemeljsko celovitost in lastniške pravice, ki jih zagotavljata nacionalna država in njen pravni aparat.« (21) Koncept potopljenega, *avtohtonega znanja* je naposled osvobojen svojega (eksotizirajočega) razumevanja – kot da gre za vrsto znanja, ki bi krožilo in se prenašalo zgolj daleč od *civilizacije*, v skupnostih, ki živijo v sožitju z naravo, ali ki bi se napajalo iz dolge zgodovine etnične kontinuitete. Toda tudi projekt, ki od leta 2021 preučuje najrazličnejše vidike Pečnikovega travnika / Pečnik-Wiese pri Železni Kapli / Bad Eisenkapplu, v bistvu temelji na lokalnem/avtohtonem znanju.

Kako bi se morda lahko drugače odvila zgodovina, če Evropejci ne bi nikoli prišli v Avstralijo in si ne bi podredili avtohtonega avstralskega prebivalstva? Tedaj se je začela zgodovina pokolov, iztrebljanja, epidemij in preganjanja ter hkratnega izkoriščanja rudnih bogastev. Zaščitni akti, ki so bili v veljavi do leta 1969, so skupaj z novimi zakoni o asimilaciji omogočili skoraj popoln nadzor nad življenjem avtohtonega prebivalstva.

Zato se postavlja vprašanje: »Ali lahko ljudje pripadajo kraju na način, ki predpostavlja, da se bodo tudi drugi, ki pridejo v ta kraj, držali lokalnih pravil?« (22) Ni težko prepoznati, kako je celovita re-artikulacija (po)krajine povezana z upanjem na razveljavitev nečesa, kar postavlja kult prednikov, ljudi, ne-ljudi in krajino samo v drugačen odnos, kot so ga povzročile distopije kolonialnega antropocena. (Karrabing Film Collective)

Z današnjega vidika se zdi zamisel o votli Zemlji precej nenavadna, vendar v kontekstu naraščanja števila teorij zarote na najrazličnejših področjih dandanes deluje domala zgledno, saj se je pojavila v okviru že uveljavljenega znanstvenega pozitivizma (1906), torej v času, ko so mitologije dejansko pripisovali samo Orientu. Morda se v tem odraža večni konflikt med znanstveno racionalnostjo in iracionalno željo, ki obstaja v jedru sodobnosti in v jedru samega kapitalizma, boj, ki se še vedno bije okoli podob ter njihovih možnosti in pa okoli meja dokumentiranja. (Markus Krottendorfer)

Subjektivni pogled se sreča s kritičnim pogledom znanstvenika. Živali, rastline (od katerih nekatere spominjajo na živali), pa tudi mikroorganizmi in žuželke (pogosto v prerezih in velikih povečavah) se pojavljajo na stičišču teh dveh pogledov kot nekaj pravkar odkritega. Šele te fotografske sledi nam omogočajo, da lahko prepoznamo ali rekonstruiramo določene povezave. Medtem ko se dandanes zaradi vse izrazitejšega krčenja življenjskega prostora, onesnaževanja in zastrupljanja drastično zmanjšuje biotska raznovrstnost zlasti v urbanih okoljih (vendar ne zgolj tam), dobivajo ti evidentirani sledovi neznanega in fascinantnega sveta nov, dodatni in politični pomen: dokumentirajo tudi tisto, kar izginja ali je že izginilo. (Jochen Lempert)

»Kdo smo, kako delujemo, okoli česa se zbiramo, naša kolektivna zmožnost ukrepanja, naša upanja polna prihodnost; vse to je globoko prepleteno z neurejeno zgodovino ekstraktivističnega kapitalizma, ki še poslabšuje tragedije kolonializma, rasno neenakost, socialno nepravilnost in podnebno apatijo,« (23). Kako bi lahko zgradili infrastrukturo, protokole, norme, družbene strukture in politične strategije, ki bi zmogli opolnomočiti vsakogar: »določeno stvar, osebo, drevo, žuželko, ptico, žival, nas, njih, vse.«? (24) Tako pri Superfluxu formulirajo politične in družbene pogoje za re-artikulacijo krajine.

Nenazadnje bi lahko s primerom projektov na Pečnikovem travniku/Pečnik-Wiese, z njim, o njem in okoli njega (od leta 2021 na pobudo Herwiga Turka in Zdravka Haderlapa) pokazali, da je krajina rezultat pluralnih pristopov in pripovedi, ki so v popolnem nasprotju z njeno industrijsko rabo. Ta drugačen odnos do zemlje in krajine pomeni, da jo drugače dojemamo, drugače predstavljamo, drugače pripovedujemo, z eno besedo – drugače *artikuliramo*. Ta zgodovina je hkrati lokalna in globalna: analiza tal razkriva sledi izbruha ognjenika na Sumatri, a tudi droben prah iz bližnje tovarne celuloze, delce svinca in cinka iz nekdanjih rudnikov ter celo fosile in konglomerate iz prazgodovinske Drave. Hkrati gre za povezovanje lokalnega, v nekem smislu avtohtonega znanja o tem koščku krajine, o njenih raznolikih prebivalcih: kah in možnostih uporabe z globalnim znanjem o ekologiji, javnem dobrem in trajnostnem upravljanju. Pri tem motnje človeških posegov niso popolnoma odpravljene – vendar sta njihov pomen in prevlada relativizirana z razširjenim okvirom skupnostnih učinkov z ne-človeškimi akterji. V tem smislu bi lahko pokrajino ponovno pojmovali kot nekaj drugega kot zgolj in samo *vir*: kot (nepredvidljiv) mozaik posegov, srečanj in dogodkov, ki so povezani s sestavo tal, minerali, živalskim in rastlinskim svetom, z ljudmi in z vsemi njihovimi zgodovinami:

»spreminjajoče se strukture ljudi in ne-človeških elementov – vse to pa so ključni vidiki skupnostnega preživetja.« (25)

»Ne-človeški del, ki ga poskušam odkriti, je [...] želja po razgradnji tega, kar je iznakazilo svet.« (26) Delovati proti temu iznakaženju ne pomeni, da želimo doseči utopično idealno stanje ali se celo ponovno približati vrnitvi naravi. Pomeni pa izstopiti iz spirale iznakaževanja. To bi tudi pomenilo prepoznati kos krajine kot nekaj, česar v osnovi nihče ne more zgraditi, oblikovati, preoblikovati, porabiti, izrabiti, preoblikovati ali kolonizirati – vsekakor tega ne more narediti le en sam akter, temveč je to mogoče le skupaj s »tisoči drugih sodelavcev, vključno s človekom.« (27) Toda izid ostaja negotov. Ob teh predpostavkah *to landscape* pomeni opustiti hierarhični red, nadzor in instrumentalizacijo ter pokrajino omogočiti kot *horizontalno strukturo*, s tem pa vzpostaviti prakse sodelovanja, darovanja (28) in vzajemne skrbi z *VSEMI*, z drugimi besedami: krajino skupaj *re-artikulirati*: »Bolj kot kdaj koli prej je potreben celosten in neoporečen jezik za novo mišljenje in dojemanje krajine.« (29)

Na podlagi teh razmišljanj je na razstavi na ogled postavljena panorama umetniških del, ki predstavljajo različna, tudi precej protislovna branja, formulacije in reprezentacije krajin: različne strukture, katerih medsebojna protislovja, nasprotja in konflikti bi lahko porodili *re-artikulacija krajine*:

[...] da bi oživili pozabljene zgodovine in si naslikali možnosti alternativnih prihodnosti.
— Anne McClintock (30)

(1) Éric Vuillard, *Kongo*, Mattes & Seitz, Berlin 2015, str. 12.

(2) Anne McClintock, „Ghost Forest: Atlas of a Drowning World“, v: e-flux Journal [splet], <https://www.e-flux.com/architecture/accumulation/440704/ghost-forest-atlas-of-a-drowning-world/> [dostop: 1. april 2024].

(3) Stuart Hall v pogovoru z Lawrenceem Grossbergom: »[...] oblika povezave, ki pod določenimi pogoji iz različnih elementov ustvari enotnost. Gre za povezavo, ki ni nujno določena, absolutna ali bistvena za vsa obdobja. Zato se je treba vprašati: v kakšnih okoliščinah je mogoče skovati ali narediti povezavo?« Tako je bila na začetku sodobnosti neka določena racionalnost povezana z verskimi, političnimi in vojaškimi parametri, v osredju katerih je bil hegemonski koncept belega evropskega subjekta, torej etnocentrična hegemonija, ki je upravičevala neomejeno in vse bolj razširjeno poseganje po naravnih virih in ljudeh – dolgoročna povezava heterogenih elementov, trdoživa artikulacija, ki pa ji trenutno grozi upadanje moči. Prim. Jan Engelmann (ur.), *Die kleinen Unterschiede. Der Cultural Studies-Reader*, založba Campus, Frankfurt/New York 1999, str. 61.

(4) Fábio Zuker, „Ashes to Ashes: On Combustion and Tyranny“, v: e-flux Journal [splet], <https://www.e-flux.com/journal/137/543252/ashes-to-ashes-on-combustion-and-tyranny/> [dostop: 15. oktober 2023].

(5) Naomi Klein, v: Paul Bouet, „Solar Extractivism“, v: e-flux Journal [splet], <https://www.e-flux.com/architecture/horizons/496006/solar-extractivism/> [dostop: 30. oktober 2023].

(6) Fábio Zuker, op. cit.

- (7) Volker Demuth, *Unruhige Landschaften. Ästhetik und Ökologie*, Königshausen & Neumann, Würzburg 2022, str. 10.
- (8) Rainer Guldin, *Politische Landschaften. Zum Verhältnis von Raum und nationaler Identität*, založba transcript, Bielefeld 2014, str. 9.
- (9) FICTILIS, „Tracing the Line, or, the Promissory Politics of Climate Change“, v: *e-flux Journal* [splet], <https://www.e-flux.com/architecture/workplace/430307/tracing-the-line-or-the-promissory-politics-of-climate-change/> [dostop: 30. oktober 2023].
- (10) *ibid.* V zadnjih letih je IKEA na primer začela kupovati kmetije na Novi Zelandiji, da bi tam zaradi ogljične nevtralnosti zasadila nasade duglazije. Toda ti nasadi nimajo nič skupnega z gozdovi, temveč gre za navadno zeleno zavajanje (greenwashing). Prim. Xavier Deleu in Marianne Kerfriden, *Wie IKEA den Planeten plündert*, dokumentarni film [splet], Discloses Films, Premieres Lignes, FR/BE 2023, <https://www.arte.tv/de/videos/112297-000-A/wie-ikea-den-planeten-pluendert/> [dostop: 30. marec 2024].
- (11) Anne McClintock, op. cit.
- (12) Celó v časopisu *Kleine Zeitung* lahko 4. marca 2024 preberemo: »[...] domorodna ljudstva še vedno trpijo zaradi trajnega zatiranja in izkoriščanja njihovih virov.« Severin Dringel, „Die Kunst des Vergessens“, str. 8 sl.
- (13) Natasha Bigfoot, Rex Edmunds, Katrina Lewis-Bigfoot, Cecilia Lewis, Elizabeth A. Povinelli, »We struggle alongside our ancestors! (Borimo se na strani naših prednic:kov),« pogovor na razstavi »Karrabing Film Collective. They pretending not to see us ...« ob izidu knjige *Karrabing Film Collective: No Storyboard, No Script, Secession* (ur.), založba knjigarne Walther in Franz König, Köln 2023. Ponatisnjeno s prijaznim dovoljenjem *Secession*, Dunaj.
- (14) Superflux, „A more than human manifesto“ [splet], <http://superflux.in/index.php/a-more-than-human-manifesto> [dostop: 20. marec 2024].
- (15) Anna Lowenhaupt Tsing, *Der Pilz am Ende der Welt. Über das Leben in den Ruinen des Kapitalismus*, Mattes & Seitz, Berlin 2018, str. 35.
- (16) Frédéric Neyrat, „Die Demontage der Welt. Das Kapitalozän, effektiver Konstruktivismus und das Unmenschliche“, v: *springerin*, Dunaj 3/2022: De-Growth, str. 53.
- (17) Peder Frederik Jensen, „Das Geistervolk“, v: *Lettre International*, Berlin 144/2024, str. 81.
- (18) Frédéric Neyrat, op. cit., str. 49.
- (19) Prim. Brodie/Stevenson, „Jo Ractliffe. As Terras do Fim do Mundo“ [splet], <https://archive.stevenson.info/exhibitionsbs/ractliffe/index.htm> [dostop: 1. april 2024].
- (20) Martin Pollack, *Kontaminierte Landschaften*, e-knjiga, založba Residenz, Dunaj 2014 (iz serije „Unruhe Bewahren“), položaj 609.
- (21) Macarena Gómez-Barris, „Untergetauchte Perspektiven. Künstlerische Praktiken der Verteidigung von Land und Wasser“, v: *springerin*, Dunaj 4/2023: Imperiale Gewalt, str. 26.
- (22) Christian Höller, „Die Welt mit anderen teilen. Interview mit Elizabeth A. Povinelli und Cecilia Lewis zur künstlerischen Praxis des Karrabing Film Collective und zu deren theoretischen Grundlagen“, v: *springerin*, Dunaj 2/2023: Sharing Worlds, str. 24. (23) Superflux, „The Intersection“ [splet], <https://superflux.in/index.php/work/the-intersection/> [dostop: 3/20/2024].

- (23) Superflux, "The Intersection" [splet], <https://superflux.in/index.php/work/the-intersection/> [dostop: 3/20/2024].
- (24) Superflux, "A more than human manifesto".
- (25) Anna Lowenhaupt Tsing, op. cit., str. 30.
- (26) Frédéric Neyrat, op. cit., str 9.
- (27) Volker Demuth, op. cit., str 37.
- (28) Prim. Marcel Mauss, *Die Gabe. Form und Funktion des Austauschs in archaischen Gesellschaften*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1990 [1950].
- (29) Volker Demuth, op. cit., str. 200.
- (30) Anne McClintock, op. cit.